

Тыва Республиканың Чазаанда

Пенсиялар тургузар үе-чаада "Күрүнениң пенсия камгаладылганын системаның хууда үчет дугайында" Федералдыг хоойлуну боттандырат талазы-биле немелде хемчеглер дугайында №1108 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа 2000 чылдың ноябрь 8-те хүлээп алган.

"Күрүнениң пенсия камгаладылганын системаның хууда үчет дугайында" 1996 чылдың апрель 1-де хүлээп алган №27-ФХ Федералдыг хоойлуну боттандырып келген үеде РФ-тин Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбыр күрүнениң пенсия камгаладылганын системаның камгалаткан кижилерин бүртүкелни кылган, 1998-1999 чылдарда ук кижилерин ажил стажынын, шалыңнын болгаш орулгаларынын дугайында хууда мелдээрлини чыгган, 2000 чылдың баштайгы чартынын ындагы мелдээрлини чыыры доостул турар, пенсиялар тыпсырынның информация баазаны тургускан, 2000 чылдың ийги чартындан эгелээш, пенсияларны санаарын хууда үчет мелдээрлини эсуугар чорудул турар деп Чазактын доктаалында айткан.

"Россия Федерациязының күрүне пенсияларының дугайында" 1990 чылдың ноябрь 20-де Федералдыг хоойлунун 96, 102,126 болгаш 127 чүүлдериниң негелделеринге дүүштүр Тыва Республиканың девискээринге күрүнениң пенсияларын камгаладылганын системаның хууда үчет дугайында" 1996 чылдың апрель 1-де Федералдыг хоойлуну канчаар боттандыргананын дугайында РФ-тин Пенсия фондузунун ТР-де салбырынның информациязын хүлээп алган. РФ-тин Пенсия фондузунун Тыва Республика талазы-биле салбыры 2000 чылдың ийги чартындан эгелээш, пенсиялар санап тыпсыр ажилды "Россия Федерациязының күрүне пенсияларының дугайында" Федералдыг хоойлунун 96 болгаш 102 чүүлдеринге дүүштүр чорудул турарын демдээлээр. Чингелделген пенсия хандырылганын, оксе-даа хевирлериниң талазы-биле айттырылганын тайылбырлаар талазы-биле бүдүрүлгелер, албан черлериниң удурткучлары база специалистери-биле организационно-методик аждарын уламчылаларын республикада пенсия салбырына сүмелээр.

Хову-Аксында кобальт-никель рудалыг черин болгаш гидрометаллургия артыкчыларын катап ажыгалары-биле өңүт металлдар тывыкчы чорудар уюштуруу амыгылар эрге дээш конкурсу эрттирер дугайында №1096 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа 2000 чылдың ноябрь 3-те хүлээп алган.

Бо талазы-биле конкурсу 2001 чылдың февраль 11-де эрттирер Чазактын доктаалында айткан. Коинкурстун тилекчинин курстун негелделерин, эксперт комиссиязынын составын бадылаан. Конкурстун негелделеринге байлактук уч чериниң кыска характеристиказын, чопшээрел бээр аыстоктук байлактары ажыглар эрге дээш конкурстар эрттирериң хуузаларын узадыр дугайында №1097 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа 2000 чылдың ноябрь 3-те хүлээп алган.

"Байлактар дугайында" Россия Федерациязынын болгаш Тыва Республиканың хоойлурларында дүүштүр Кара-Ос деп черге алдын, Чадаанын барын талазында черге чер алаанын ижер суг тывыкчы чорудар талазы-биле конкурстарын эрттирер дугайында шийтинирни ТР-нин Чазаа хүлээп алган турган. Конкурсстарын негелделерин тодараткан хуузаларда анаа киржир чангыс-даа чагыг кирбээр.

Чөөн-Хемчик болгаш Каа-Хем кожууннарнын экономикиг болгаш социал айттырылганын шийтирилээр эргежөөк чугула аларганын барымдаалааш, Тыва Республиканың Чазаа Кара-Остуң байлактыг черинге алдын тывыкчы чорудар эрге алыр конкурстун хуузазын 2001 чылдың февраль 1-ге, а Чадаанын барын талазында чер алаанын ижер суун күдүп садыр ажалга конкурстун хуузазын 2000 чылдың декабрь 21-ге чедир узаткан.

Конкурстарын тилекчилерин ТР-нин Чазаа болгаш Бойдус курлавырларынын комитеди тодаралдыр. Төрүмелиден чүрек кемиг уругларын шийчинир болгаш эмизэри деткири-биле ачы-буян акциязын эрттирер дугайында №1095 доктаалды Тыва Республиканың Чазаа 2000 чылдың ноябрь 3-те хүлээп алган.

Чыл сананда-ла республикада чүрек кемиг 60 уруг төрүттүнүп турар, ындагы уругларынни саны 552 четкен. Оларны чүгле 2 харлымын чедир кезип эмизээр негелтеттин турар. Бо категориянын уругларын дүрген эмизээрин ТР-нин бюджет куусели-биле Новосибирск хоорайда эртем-шинчилел институту боттандырып турар.

Бо болгаш оксе-даа чылда-гаанарны барымдаалааш, 2000 чылдың декабрь 15-те болур Инвалидтериниң делегей хунун таварыштыр төрүмелиден чүрек кемиг уругларга дуза кадып, оларны шийчинир болгаш эмизээрин деткири-биле ачы-буян акциязын эрттирерин доктаалда айткан.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д.Ооржактын 2000 чылдың ноябрь 10-да Чарлыын эсуугар корумчуруму болгаш хоойлудуруму быжыглар херекке ачы-хавыязы болгаш хууда кириген үлүг дээш Тыва Республиканың ИХЯ-нын кадрлар эргелелинин начальнигиниң оралакчысы **Василий Петрович ПИРЛЕЙГЕ** "Тыва Республиканың алдарлыг ажалдакчызы" Хүндүлүг атты тывыскан.

ХҮНДҮЛҮГ СТУДЕНТИЛЕР!

Бүгү-россиянын нигитил-политиктиг организациязы болур "Чангыс эл-сеткил" партиянын Тыва девискээр организациязынын база Тыва Республиканың Афганистан Хоочуннар фондузунун мурнундан силер бүгүдөгү даарта — Делегейнин студентилер хуну-биле чүректин ханызындан оорушкунун чалбыштыг изиг байырнын чедирерин чопшээрер көрүнөр.

Торон Тываыстын келир үези силерниң холуңдарда, силер оюн башкарып, анаа чурттар силер, өнүктөр. Чалызы Бүгү-россиянын нигитил-политиктиг организациязынын "Чангыс эл-сеткил" партиянын Тыва девискээр организациязынын даргазы **Юрий КАРА-ООЛ**. Тыва Республиканың Афганистан Хоочуннар фондузунун даргазы **Леонид КАРА-ООЛ**.

КӨДЭЭНИҢ ХӨӨННЕРИ
АМЫДЫРАЛДЫҢ ӨШПЕС ОДУ

Ажыл-албаным айы-биле бистик республикада Кыдыкы Соңгу чүккө деңшептирген черлериниң бирээзи болур Өвүр кожуунун Саглы суурунга бо хүннерде чедер аргалыг болдум. Саглы бодунуң кадыг-ширин агаар-бойдузу-биле ылгалып турзажок, ында ажылгыр, хүндүлээчел, чогадыкчы чон чурттап турар дээрзинге караам-биле көрүп, кулаам-биле дыкнап бүүредим. Ынчангаш оларныкы бөгүнгү ажыл, амыдыралын, чуртталга байдалын номчукчуларга таныштырат сорулганы салгаш, чүүлүмү эгелдем.

САГЛЫ СУМУЗУНДА 23 арбанга үлеттинген нинтизи-биле 116 өргөде 1963 улуг, бичини чурттакчы чон чурттап турар. Оон иштинде 290 пенсионер, 360 өоренички, 160 школа назыны, чептээн чаштар бар. Куш-ажыл кылып шыдаар назылыг чурттакчыдан 300 кижик ажыл чок. А арктан кижилер сумуда бар социал адырнык бюджет организаацияларында болгаш хууда сайгарлыкчы чорукта хаара туттунган. Ажыл чок деп санаттырын турарлар хуузунда мал-маганын тутушаала, оgorod кажаазын карактап, хол куруг олурубайн турар дээрзин суму чагырыкчызы Владимир Сагаанович Ооржак-биле чугаалашкаш билеп алдым. Ынчанмайн канчаар, бо берге үеде белен кектик манап, ийи холду бурунгаар сунуп алгаш, чүглө эккел деп диленип олурар болза, чүү-даа үнимс дээрзин кижик бурзу биле берген деп болур. Ынчангаш кижилер мал остурунине туралыг апарган. "Хойлуг кижик каас, инектик кижик толуг" дээр-даа чөп. Тыва кижик мал-биле халбактанчып-ла чорза, омак-хог-луг, ыр-шоорлуг-даа болур журулуг. Бо хүннерде саглыжыларын азыраан шээр малы 6 муң, бода малы 2 муң баш оранчок ашкан. Сумунун чурттакчы чонунга онааштыр алыр болза өөрүнчүг, мактаксангыг көрүзүлгөр деп болур. Өг-бүлелер бо кыжын кыштап чиири-биле боттарынын бажын чанынын шолдеринден 38 тонна картошканы ажаап, курлавырлап алган. Бо дээрге час орай, күс эртежик аалдай келир, бедик черде ховуда дашкасылдыг черге эки чүүл. Ынчангаш эге базымнар багай эвес түнселдерни көрүскен болганда, ам

Өг-бүлелер бо кыжын кыштап чиири-биле боттарынын бажын чанынын шолдеринден 38 тонна картошканы ажаап, курлавырлап алган.

турар бүгү хемчеглериниң организаациялары болушаан, окселерге үлгер болуп идепкейлиг кирип турарын чон үнелээр болду.

Шоланың 1989 чылда-ла алганы компьютери ам үезин эрттир ажалдааш кыраан деп болур. Эн берге айттырылганын бирээзи — өоредилге номнарының чедишшеги башкы кижиниң да, ада-иени-даа, өореникчилериниң да дүвүрлетпес арга чок. Ылангыч эге класстарын, орус дыл болгаш литература, төөгү эртемнериниң номнары чок. Кыдыкый көлө суурга ол номнарын тып, салып алыры, куруг черден алдын касканы-биле домей-ле. Ынчангаш-даа бо айтырыг чоокку үелерде шийтирлеттине-ле бээр боор он

Чуковский аттыг
ХУЛУМЗУРУЧУ-БИЛЕ

"Эрмениң дүвү ырак, эрмениң дөвү ырак" — деп, өгбелериңизтиң чиге сөггезинде ышкак, бис бүгү-ле үнелгил солун чүүлдерин ном, сеткүлдүрден тып, амыдыралыкты оң-биле чырыдып, өөртүп чоруурус. Бо акша-тегерик чегей үеде солун чагыдылганын, номнуң өртээ аар-дыр деп ырмазыравайн, кайы-даа библиотекаларга баар болзувуса, олардан хойну "касканнап", тып алыр бис. Ша-ла мыдыг кижилерге ачы-буян шаңнап чоруу библиотекаларнын бирээзи **Корней Чуковский аттыг уруглар библиотекасы тургустууганындан бээр 30 чыл оюн демдегелер эрттирген.**

Ук библиотека 1970 чылдың август 1-де Кочетов кудумчузунун 29 дугаар бажынынга тургустунган. Оон баштайгы директору Мария Ивановна Оюн, а бо хүннерде Саалак Очур-ооловна Салчак (оралакчызы Ульяна Семеновна Надлы) библиотеканы чогадыкчы эзу-биле хой угландышкынын үдүртүп турары өөрүңчүг. К. Чуковский библиотекасы уругларга болгаш элээдилерге библиотеканы хандырылганынын айттырылганын талазы-биле республикада бүгү библиотекаларны харылдаштырар база оларнын эртем-методиктиг төвү болуп ажалдап турар.

Амгы үеде ында 6 килдис бар, а тыва уруглар чогаалы болгаш чурт-шинчил килдизи 1993 чылда тургустунган. Килдискелер бээр-ле, ханада делгей аскылаан "Удустун аас чогаалы", "Ак-кок хемнериниң чурту", "Тыва маадырлыг тоолдар" дээш, оон-даа оксе стенидилерде Тывага хамаарышкан номнар, материалдар, тыва

деп, башкылар бүзүрө-вишаан.

САГЛЫНЫҢ ШКОЛА-ИНТЕРНАДЫ кожуунда кара чангыс арктан интернат. Ында бо өоредилге чылдында 51 өоренички чурттавышаан өоренип турар болза, 20 кижик чеменип чорууп турар. Уругларын хой кейзин малчын, социал байдалы кошмак, хой ажы-төлдүг өг-бүлелериниң база өокүстөр болуп турар. 1992 чылдан бээр индик-хеп-биле күрүндел долу хандырылга бербестезин, уругларын байдалынга хамаарыштып тулган эки деп демдекти салыры болдунмастан. Орун-дөжөктер, оон херекселерни эргикээрэн, чунар савап, порошкту чугаалаваска, чотунар аржылы, чадаарда чунар-демир безин чок. Шап ындагы байдалга тургаш, ойнаар үезинде уруг-дарыгдан кандыг арыг-шөверни негээр боор. Ынчалза-даа интернаттын ажалдакчылары ыраккы малчын аалдардан келгилезин база өокүс чаштарын оран-савазын хоозуртпас, ажыл чоктарын хүрээлиңне кире бербестезин, каш алган шалыңнын акшазы-биле интернаттыңа чунар херекселдерин, ашы-чемни салып ап, арганы тып-ла турар. Эки чүвези малчын ада-иелер зыт-чаан, судун-хойтпаан, үс-саржаан бола эккел бээр. Оларнын деткимчези эвес болза, уругларын байдалы түрениң-даа, аштанчыг-даа турар чадавас.

Сөөлгү үеде ачы-дуза фондуларындан дузаламчылар бо-ла келгилээр апарганын Тываның кайы-даа суурларында чон бирээзи болуп артыптышкан. Суурда иштики кадыктын шилдөөзү албан черлерин чок деп болбас. Оон эвээш эвес чылыгны кышкы чывар данкаар үндүр "хөөлөгү" турар болдуруйиң. Ынчан чеже-даа хо-мур-дашты одаар болзуңза, тос-тоестун соогу сени кээргээр эвес деп бодап келирге, дилдерингиле. БО СУМУ ЧАГЫРГА-

биле бир дугаар төрүүр 50 баш шээр малды Саглынын хуу чонундан салдып берениң улуг өөрүшкү-биле менээ лыңнатты. Ам ону интернаттын ажалдакчылары таптыг өстүрүп, карактап, каалаганышаан, оон продукциязын чөптүг ажыглап, уругларга таарымчалыг байдалды тургузар боор дээрзинге идегел улуг.

Суурда школа назыны чегтээш уруглар хүлээп алыр 2 албан чери бар деп үстүнде бижөөн мен. Ында нинтизи-биле 95 чаштар хаара туттунган. Ашы-чем аймаан айда кирген ада-иелер дывыры-биле салып ап, бот хандырттып турар чер болду. Бо чылын кожуунун өоредилге килдизиңден чөмгө дээш 1 муң акшаны алган. Чайгы үеде башкылар оон өттөр ай-маан база ажы-бүрү каттарыны чыып алгаш, курга-дуу олардан артык болур дээш чогадыкчы дилээш-киннерин кылып, солун-солун спортчу культурамассалыг хемчеглерин айың чартында-ла эргитирип турар. Оон чийжөөн "Саглынысты алгап-йөөрөөл" (2-ги арбан), "Өг-бүлөм — өөрүшкүм" (19-ку арбан), "Кайгамчыктыг кырганнар", "Адаларнын соон салган", "Мөңгүн халыын", "Чашкы шатны сыршынап, ынакпылды алгап ырлаал", "Саглынык келишери", "Катгырбайн чүчү чашнаар", "Бойдустун беримчези" деп темалыг кезээлер хойнүң кичээлгеини хаара тудуп,

чидиг айттырылганын, чонуну үнелелин алган.

Солун чагыдылганынга хамаарыштыр бодумунуң тайылбыр сүмөни када-рымга, ам арбаннар аразы-га мөөрейни чарлап, чагыдылганын санын көвүделерин аазалдылар.

Саглы сумузда "Кызыл тук" **уксаажыдылг ажил-агый катты-жышкынында** 13 кодан шээр мал, 300 баш саллык бар. Бо чымшытыг иште 30 хире малчынар хаара туттунган. Малчын кижик

болурунун аргалары бар. Чүглө кижилерин шудуруг, бот-идепкейлиг, бир демниг, карак кызыл ажылындан хамааржыр. Ынчалдыр ыраакта суурнун амыдыралы сагыжымга өшпес от бооп артып калды.

Н.В.Дрожжин бодунуң куш-ажылчы ажил-чорудулазын 19 харлында эгелээш. Язы-бүрү ажалдарга ажалдап тургаш, улус ажил-агыйн, экономиканы хөгжүдеринге үлүүн кириген, көдээ ажил-агый адырын ажалдакчыларынын, социал айттырылганын шийтирлээрине идепкейлиг кирип чорраан.

Н.В.Дрожжин улуг болгаш чаатай сеткилди, эш-өөрүнге дыннангыр, өг-бүлелиңге, өөнүң иштинге, уругларынга, өөрүңге ынак кижик чоррап, даанып алган хүлээлгенин бар-ла шаа-быле ак сеткилди күөседип чорраан.

Оон дугайында чырыткылыг тураскаал бистин чүректөрүнске артар. **Бөлүк өөрүндөн.**

Корреспондентивистиң сургакчылаашкындан материалы

НИН АЖЫЛЫ ДЕК КАДЫГ-БЕРГЕ ажил кайда боор, кыштын соогу, чайнын изин, чысар, хат-шуурган дээр эвес. Ынчангаш бо кышты хүр ажары-биле малчын кодандарда сизген четчир-биле дүжүртүнген, харын-даа 10 тоннаны артыкка курлау-вырлап алганын совхозтун директору Шолбан-оол Начын-Борасвич Саая чугаалай-дыр. Колдан бүрүзүде мал чылгаар дустан үлеттинген, суг-биле хандырылга амдызында чо-гумчалыг. Совхозта 7 кодан төрүүр малды ангы тудуп, мал оолдаашкынынга амдан эгелеп белеткенниг эгелээш. Аныак малчыннар Аяна Ооржак, Дазырак Ооржак, Елена Саая, Чодураа Ондар чылдан чылче эки көргүзүлгөрнү көргүзүп, муракчыларнын олурунда чоруп турар. Ук ажил-агыйнын сарлык бугалары кыраанындан малдын өүлдөзүңне шаптаразынын чедирип турар. Келир чылын шланнап турарын директор чугаалады. Рыноктун берге үези адакталып, ам кандыг чүү-даа болза чаа, эки чүүлдерин орасомазы көстүп эгелээш бо үеде көдээниң ишчилеринге чүглө экинчи күзээр апар. Бир эвес коллективтиг ажил-агый катты-жышкыны, суму чагыргазы, хой-ништи организаациялары мынчаар бир демниг ажалдаар болза, ажил-агыйн ам-даа бут кырынга тургузуп, суурунда чаагайжыктып, чонун амыдыралы чуртталгазын актийдип

Совхозта 7 кодан төрүүр малды ангы тудуп, мал оолдаашкынынга амдан эгелеп белеткенниг эгелээш.

болурунун аргалары бар. Чүглө кижилерин шудуруг, бот-идепкейлиг, бир демниг, карак кызыл ажылындан хамааржыр. Ынчалдыр ыраакта суурнун амыдыралы сагыжымга өшпес от бооп артып калды.

Айрада МОНГУШ.

Николай Васильевич ДРОЖЖИН

62 харлап бар чорашп, күш-ажылчы хоочуну, көдээ ажил-агыйн бе-дик мергежилдиг специализи Николай Васильевич Дрожжин мөчөөн.

1949 чылдан эгелээш, ол бодунун салым-чулун Тыва-биле холбаштырган, яны-бүрү албан-дужалдарга ажалдап тургаш, улус ажил-агыйн, экономиканы хөгжүдеринге үлүүн кириген, көдээ ажил-агый адырын ажалдакчыларынын, социал айттырылганын шийтирлээрине идепкейлиг кирип чорраан.

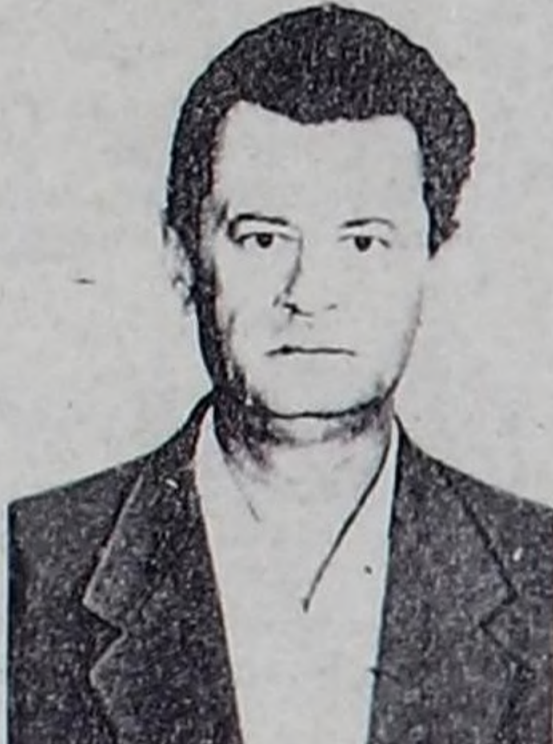
Н.В.Дрожжин бодунуң куш-ажылчы ажил-чорудулазын 19 харлында эгелээш. Язы-бүрү ажалдарга ажалдап тургаш, улус ажил-агыйн, экономиканы хөгжүдеринге үлүүн кириген, көдээ ажил-агый адырын ажалдакчыларынын, социал айттырылганын шийтирлээрине идепкейлиг кирип чорраан.

Николай Васильевич хой чылдарда Көдээ ажил-агый яамызынын аппаратада ажалдап, кол зоо-

техникке, мал ажылынын килдиси начальнигинге, сайгытын дузалакчызынга ажалдаан. Чамдык үеде партия ажалына база турган.

1976 чылда СЭКП Тыва обкомунун көдээ ажил-агый килдизинин инструкторунга бадылаткан, а 1989 чылда партиянын Бин-Хем райкомунун бирги секретарына сонуган.

Оон дугайында чырыткылыг тураскаал бистин чүректөрүнске артар. **Бөлүк өөрүндөн.**

ӨӨВҮСТҮ КАМНАП ЧОР БИС

Караан шимгеш ада-нем удаандан бээр Каш чылдар маңы дүргөн шуужу эргити...

Авыстың, опей ыры сиңе берген Авырланды оонге бистер дола бээр бис...

Өйдүгү назы хүнү кээрге салгалыңа Оңуч-малын айтып, сууң чагың бергеш...

Чамдыктар дег ыштыг кидис, самдар ог деп Чаржыңчыг сөс этпээң-даа мен, этпес-даа мен...

Кызыл хоорай.

Маадыр-оол АРТАА.

ЧАП-ЛА-КЕЖИМ

Оруктарың белдиринде, ортулашта Ортулуктай туруп алган чингир югаан...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Чалы шаамдан өскөн черим.

Коорге-ле, кулаш дурту хирзинде, Корбээни чок, өгбелерге ыдыктаткан...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Магаданчыг чуртум чүве.

Ажыл-ишке салым-чолдуг арат-чону Арбай-тараа үе-шагдан тарып чоранан...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Чуртуканың ораным сен.

Салгалдары өгбелерин уламчылап, Сайзырцаңай чуртталгаж сорук кирген...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Чалы шаамдан өскөн черим.

Чолдак-оол ОЮН.

Кызыл хоорай.

БАЙ-ЛА-ТАЙГАМ

Кааң изиг чайын, соок хаттыг кыжын Харлыг баштыг тайгалары чоргар кестур...

Сыын-мыйтак, элик-хүлдүс хамык аңнар Сыыннар бажы, тайгаларын ээлеп чурттаан...

Милана ХЕРТЕК.

Тээли суур.

ҮНДҮРҮГ ТӨЛЕКЧИЛЕРИНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

РФ-тин Үндүрүглер болгаш чыылдалар талазы-биле яамызының Кызыл хоорай талазы-биле инспекциясы олчо-ажык үндүрүүн авансылал төлээринин соолгү хуусаазы...

МОНГУШ КЕНИН-ЛОПСАН — ЧОРГА АРАЛЫ ВИС

Эки кижини улус мактап чугаалажырда безин мычча дигир: "Төрзөн чериник оьдунда бе, суунда бе, төрзөн незиниң аа сүдүңдө бе" деп аан...

Кыштагдан чагажге көжүп турар хүндүс Монгуш Бора-Хоонун оонге оол уруг торуттунген. Ол черин адын Чаш-Тол дээр...

100 чылдын дорттун үжүн чурттап эрткен чогаалчывис, дигир эртиневис, эртемде-нивис амыр эвес амыдыралды чурттап эрткен...

А соолгү чылдарда үнген

Оларның амыдыралы — кичээңгейде

ИЙИСТЕРЛИГ БОЛУРЛАР

Россияның алдарлыг артисти, суралгы ыраажы Александр Малинин оонун ишти Эмма-биле ийистерлиг болурун манап турар...

Ийистерлиг болурун Александр Малинин Америкага гастролядап тургаш дыйнаан...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Магаданчыг чуртум чүве.

Ажыл-ишке салым-чолдуг арат-чону Арбай-тараа үе-шагдан тарып чоранан...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Чуртуканың ораным сен.

Салгалдары өгбелерин уламчылап, Сайзырцаңай чуртталгаж сорук кирген...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Чалы шаамдан өскөн черим.

Чолдак-оол ОЮН.

Кызыл хоорай.

АННИ ЖИРАРДО—МОСКВАДА

Сураглы француз актриса Анни Жирардо Венадан Москвада укуп чедип келген. Эрги Арбатта аалчылар бажыңында турумчуп алган...

Ийистерлиг болурун Александр Малинин Америкага гастролядап тургаш дыйнаан...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Магаданчыг чуртум чүве.

Ажыл-ишке салым-чолдуг арат-чону Арбай-тараа үе-шагдан тарып чоранан...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Чуртуканың ораным сен.

Салгалдары өгбелерин уламчылап, Сайзырцаңай чуртталгаж сорук кирген...

Чал-ла-Кежиг, Чал-ла-Кежиг, Чалы шаамдан өскөн черим.

Чолдак-оол ОЮН.

Кызыл хоорай.

КАТКЫ БАЖЫ КАТКАН ЭВЕС

Алексей Питерге өгленген. Ол болдунаман, Москвада келгеш өгленген...

Эдип-чазар колонияга Ондар олуптур турган чүведир. Колония начальниги...

Брестнев шупту космонавтыларны чыып эккелгеш, бирээнин хүңче ужуар сен деп айтышкын берген-дир...

Мени мелегей кижик деп бодап тур сен бе, дүңе када хүңче ужуар сен — деп харыялаан-дыр.

Карак эмчинге аныяк херээжен уруун эмчиледип келгеш, чугаалаан...

Эмчи мээң уруумнун караан коорүмге кээзде-ле уштуна берги дег кылдыр коор-дур ийин...

Моон сонгаар уруу-нарнын чажын оорүрде ың-чар холун эрттир тыртпаңар аа — деп сумелзэн.

Хыйма дээр ийин — дээш, Нюра угбай арнын ийи холу-биле дүй туттунупкан...

Ийе харын, хыйма-дыр. Оон оксе чүү боор. Бистин Тес улугу кургудай дээр...

Хемчик улугу узун эт дээр, а Улуг-Хем, Ус улугу база хыйма дээр. Ында багай чүве чок...

Сыыннар, буурлар болгаш черлик ивилер МЫЙЫСТАРЫН, ЧЫЛГЫ МАЛ...

2000 чылдын ноябрь 6-дан эгелээш "Каа-Хем" хөмүр-даш уургайы немелде өртекке үндүрү-биле кады...

1 тоннаның өртээ 200 рубль 40 көпектиң хөмүр-дажын садып турар.

Брестнев шупту космонавтыларны чыып эккелгеш, бирээнин хүңче ужуар сен деп айтышкын берген-дир...

Мени мелегей кижик деп бодап тур сен бе, дүңе када хүңче ужуар сен — деп харыялаан-дыр.

Карак эмчинге аныяк херээжен уруун эмчиледип келгеш, чугаалаан...

Эмчи мээң уруумнун караан коорүмге кээзде-ле уштуна берги дег кылдыр коор-дур ийин...

Моон сонгаар уруу-нарнын чажын оорүрде ың-чар холун эрттир тыртпаңар аа — деп сумелзэн.

Хыйма дээр ийин — дээш, Нюра угбай арнын ийи холу-биле дүй туттунупкан...

Ийе харын, хыйма-дыр. Оон оксе чүү боор. Бистин Тес улугу кургудай дээр...

Хемчик улугу узун эт дээр, а Улуг-Хем, Ус улугу база хыйма дээр. Ында багай чүве чок...

Сыыннар, буурлар болгаш черлик ивилер МЫЙЫСТАРЫН, ЧЫЛГЫ МАЛ...

2000 чылдын ноябрь 6-дан эгелээш "Каа-Хем" хөмүр-даш уургайы немелде өртекке үндүрү-биле кады...

1 тоннаның өртээ 200 рубль 40 көпектиң хөмүр-дажын садып турар.

КЭЭР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 181-1, №1 школаның чоогунда.

Бадра ИРГИТ

АРЗЫЛАҢ КҮДЕРЕК

Парлаттынмаан 2-ги романдан

—Че, чоруурунга белен силер бе?—деп, Далаа Бай-Кара сугнун оонче чедип кел сал-ла, Абгаан Ноян дызыг үн-биле айтырган.

Чүчкө чоленип алгаш олура, элзэн кум кынны берген Күдерек чым-сырт дээш отту чаштап кээп, тура ха-лаан. Хунапай биле Кумай ийи ону мурнап, эжиктен дывыржып үне болганнар.

Далаа ашак, кадайы хакас уктуг Нюра угбай-биле база үнүп кээп, улуг ноянга мөгөй-ип, ийи холдарын тейлей туруп...

Киринер, хайырааты, моорланар, анар! — дигип, өгнүң халбыш-кидис эжиниң аждаа каап, согаңажып турганнар.

Ноян оттук-бижээң, тону-нун элзэн эде-хере туттунгаш, хүлүмзүрүй аарак...

Алгыш болуң... Эртең амырлашкан бис аа? Ам менделешкен херээ бар бе? — дээш, шаңгыр карактары-биле доңгандыр улусту кыжырмак оодуру корген.

Ол ыңдыг-ыңдыг, шың-шың, хайырааты! — дигеш, шупту денге чопшээреш-кенер. — Кирип моорланар, ашы-чөм белен ийин...

Өгө кирип, ноянын дорге дөрт кадык олук кырынга саададып, күлгөн эт, аржы-боштак, боова-боорзак, орьмелг шай-биле чөмгерип эгелзээр. Ноян ыт чокка бодмчалыг элзэн чөмөннүп олура, мурнуңда улуг шаажаң ак тавакта бир чөмө айты-каш: "Бо чүл бо?" — деп айтыр-ган...

Ол чөмнүн адын поткы дээр ийин, хайырааты. Бистин дадар чоңун чеми-дир, чоо-лап көрүңер... — дээш, сүрээ-деп олурган. Ноян омааш-биле поткыны ушкаш, ийи-үш дайнааш, амданнашыл:

Хо-о, чаагай-дыр... Кордүңер бе, мен чаагай дивес, амданнын дээр кижик болгай мен... а бо чөм ыла-ла чаагай-дыр. Азы ону кыл-ган холдарыңдыг кончуг чөм-жиг болган бе? — дээш, ноян хүлүмзүрүп, Нюра угбайже чазык корген. — А бо чүү деп чөмил? — деп оксе тавакта дүрүлгү шөйүндүлерже айты-кан.

Далаа ашак кадайыңче эпчосунуп корген. Нюра угбай аксын дүй туттуна каап, база-ла эпчосунуп, каттыра каап-кан. Ноян бодунун айты-рыныңга харын манап, карак-тарың чивенчедип олуруп берген. Оон шилдесер кок карактары кыжырмак, бир-ле чүвени билер, ол хиреде ош-биле ыттавайн турар ышкык дүлгээзиниң чырып турганнар.

Эки-дир! Дыка эки-дир! Бис чангыс чоң бис. Кижан-шагдан чангыс чоң бооп чо-раан бис. Чангыс дылдыг, чангыс арын-шырайлыг, Улуг Бурган-Чаян, Кудай, Тенгер, Курбуштуларга тейлеп чоран бис. Чок калдырыска өлгөн бурганывыска Эрлик-Лу-вун хаанче, оон оранчыне не-занинвисти алгаш баар. Өс-кээр чугаалаарга, Урянхай да-дарларың, Мун-Суг дадар-ларың азы амгы хакастарың, ой-раат дадарларың азы алдай-ларың, Кондом, Марс, Даш-тыг-Хол дадарларың азы шорлар, делегериниң — чырык ортемчегейе чангыс бурган-авыгайывыс Умай торзеш, Са-ян-Алдай дагарының сынна-рыңга чурттазың деп чаяган. Бистин чурт-девискээринвис кызыгаарын, төрөл-күрүневис тургузуун улуг Субуудай-ноянывыс доктадып тургус-каш, муң байза-көжээлериң доңгандыр хүрээлеткен...

Өгө улус ыт-дааш чокка ноянын чидиг чырып турар кок карактарыг ак аршыңче кезе кайганкан олурганнар. Ырак эвесте Тураның кылан

чон база-ла бистин-биле чангыс дылдыг, чангыс достуг болгаш, ашы-чөмнүс ады безин домей-дир.

Ийе, чалгыс, доой — деп, Нюра угбай эпчосунга-ны чидип, өөрүп, хакастап харылап турарын безин эскер-бей олурган. Абгаан-демичи ноян өгнүң элзериңе топту коңчуг коргеш, хакастап чугаалай берген:

Че, сиреге улуг алгыс болзың! Чылыг тогазыг үчүн алгызым читирчөм. Хайди оренчөм, хайдаг чаксыдыр, хайдар чаксы сирерин иби-нерге тынаның алдым. Писке чаксы иткенер үчүн прай чүрээмне алгастапчам. Тат-хынның азырал үчүн, пазок. Сирерин хыйманар магаа чаксы полды, хынын чидим...

Шупту каттыржыкканнар. Нюра угбайнын арны база катп кызга берген:

Тарыманар! Харыг болган үчүн пырылыг мин... — деп, ол чугаалаан.

Чок-чок, угбай, буруу чок силер. Пырысчөм чомай чооктанчакан үчүн — деп, Абгаан-демичи буруузуң билгинен.

Чарир. Мин сирерни чаксы оңарчам, сирер чаксы алдапчар... — деп, Нюра уг-бай элденсинип олурган. — Хайдан дадар дилиң үргенип алдыңар?

Мен көп дыл билер, угбай, улуг бижел! А хакас дыл тыва дылга эн чок.

Шың-шың, хайырааты, мен безин дораан хакастап ооренип алган мен. Ам бо огге хакас-тыва дылды хойтпаң-чар-ла турар бис. — деп, Да-лаа ашак доңгандыр тейле-гилеп ашак олура чугааланган.

Палалар төрзөн дилиң чаксы илче ба? — деп, ноян

б ы к т ы н даянып каап о л у р а р кижини — "оо, бо-даа эзулг ноян-хаат, дарга кижик-дир" деп ал-батылар бо-дар болгай. Маңаа хой угаангың-даа херээ чок ийин. Уаур-ланган кижини — мал оорлаан азы нүгүл-меге хээли алган деп нүгүлдеп буруудат-каш, сыла эриндедип...

терге, оксе бүгү "мугулайлар" ыды чидип, корга бээрлер аа?! Алдан-дургууну кым уткан деп!?

Чок! Абгаан-демичи алыс-ла ыңдыг эвеш! Чоң ыңдыг кижини эгезинде билеп шы-даваза-даа, соонда харадап "черзи угааның, чүвени он чыл бурунгаар бодап билер чоран мерген кижик" деп чугаалажы берген...

Хамык-ла укур — чара шаладып каапкан-дыр бис. Маңаа эн-небуруулук кижик — Чингиз-Хаан деп бодаар мен. Эжелел, дайын-чаа ооскудуң алгаш-ла, оксе чурттажар мун-мун күдер-шырмак, угаан-сарымдыг, аныяк, ча-раш оолдарны чорудунарга, олар ук чурттарың, чоңарны эжелеп алгаш, аңаа кадайлар ап, чурттап чыдып калгаш, үре-садыын үргүлчүлээр. Чоңун эң шынарлыг, эки оолдары шак ыңчар хары чоңарга бодунуң аргы-ха-нын, салгалың "халаска" бээр-ге, ук чоңнар сайзырап, көвү-деп турбайн канчаар. Орус-тарнын, кыдаттарнын эн угааның, эртемниң кижиле-риниң ук ызыгууру — бистин өгбелеривис, татар-моолдар-да укталган боор-дыр... А маңаа колдуңда-ла дикен-кырган, аарыг-аржык, угаан-сарылыг чегей кижилер ар-тып каарга, соонда ол-ла кыдаттар, сартылылар, орус-тар халдап келгеш, эжелеп ап кулдары берген. Бо-дур, бистин өгбелеривистин улуг буруузу... (Уланчылыг).

ашактан айтырган. —Чаксы, хараяты, чаксы илче — деп, Далаа ашак со-ганаан.

Кайы-даа дылды эки билер...

Абгаан-демичиниң кок карактары аны херли берген, херээ делгемчин, арын-шы-райы шыңгыс кынып, ше-диргелип, турум, оожум үн-би-ле чугааланы берген:

Эки-дир! Дыка эки-дир! Бис чангыс чоң бис. Кижан-шагдан чангыс чоң бооп чо-раан бис. Чангыс дылдыг, чангыс арын-шырайлыг, Улуг Бурган-Чаян, Кудай, Тенгер, Курбуштуларга тейлеп чоран бис. Чок калдырыска өлгөн бурганывыска Эрлик-Лу-вун хаанче, оон оранчыне не-занинвисти алгаш баар. Өс-кээр чугаалаарга, Урянхай да-дарларың, Мун-Суг дадар-ларың азы амгы хакастарың, ой-раат дадарларың азы алдай-ларың, Кондом, Марс, Даш-тыг-Хол дадарларың азы шорлар, делегериниң — чырык ортемчегейе чангыс бурган-авыгайывыс Умай торзеш, Са-ян-Алдай дагарының сынна-рыңга чурттазың деп чаяган. Бистин чурт-девискээринвис кызыгаарын, төрөл-күрүневис тургузуун улуг Субуудай-ноянывыс доктадып тургус-каш, муң байза-көжээлериң доңгандыр хүрээлеткен...

Өгө улус ыт-дааш чокка ноянын чидиг чырып турар кок карактарыг ак аршыңче кезе кайганкан олурганнар. Ырак эвесте Тураның кылан

ашактан айтырган. —Чаксы, хараяты, чаксы илче — деп, Далаа ашак со-ганаан.

Кайы-даа дылды эки билер...

Абгаан-демичиниң кок карактары аны херли берген, херээ делгемчин, арын-шы-райы шыңгыс кынып, ше-диргелип, турум, оожум үн-би-ле чугааланы берген:

Эки-дир! Дыка эки-дир! Бис чангыс чоң бис. Кижан-шагдан чангыс чоң бооп чо-раан бис. Чангыс дылдыг, чангыс арын-шырайлыг, Улуг Бурган-Чаян, Кудай, Тенгер, Курбуштуларга тейлеп чоран бис. Чок калдырыска өлгөн бурганывыска Эрлик-Лу-вун хаанче, оон оранчыне не-занинвисти алгаш баар. Өс-кээр чугаалаарга, Урянхай да-дарларың, Мун-Суг дадар-ларың азы амгы хакастарың, ой-раат дадарларың азы алдай-ларың, Кондом, Марс, Даш-тыг-Хол дадарларың азы шорлар, делегериниң — чырык ортемчегейе чангыс бурган-авыгайывыс Умай торзеш, Са-ян-Алдай дагарының сынна-рыңга чурттазың деп чаяган. Бистин чурт-девискээринвис кызыгаарын, төрөл-күрүневис тургузуун улуг Субуудай-ноянывыс доктадып тургус-каш, муң байза-көжээлериң доңгандыр хүрээлеткен...

Өгө улус ыт-дааш чокка ноянын чидиг чырып турар кок карактарыг ак аршыңче кезе кайганкан олурганнар. Ырак эвесте Тураның кылан

ашактан айтырган. —Чаксы, хараяты, чаксы илче — деп, Далаа ашак со-ганаан.

Кайы-даа дылды эки билер...

НОВАБЕР 20, пөнедөлик ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО. 09.00 НОВОСТИ. 09.20 "Вавилонская башня", т/с.

15.20 "Все псы попадают в рай", м/с. 15.45 Звездный час. 16.15 ...До 16 и старше.

НОВАБЕР 21, вторник ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО. 09.00 НОВОСТИ. 09.20 "Вавилонская башня", т/с.

18.00 НОВОСТИ. 18.15 "Все путешествия команды Кусто", т/с.

НОВАБЕР 22, среда ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО. 09.00 НОВОСТИ. 09.20 "Вавилонская башня", т/с.

18.00 НОВОСТИ. 18.15 "Все путешествия команды Кусто", т/с.

НОВАБЕР 23, четверг ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО. 09.00 НОВОСТИ. 09.20 "Вавилонская башня", т/с.

18.15 "Все путешествия команды Кусто", т/с.

НОВАБЕР 24, пятница ОРТ

06.00 ДОБРОЕ УТРО. 09.00 НОВОСТИ. 09.20 "Вавилонская башня", т/с.

19.00 Спасатели. Экстренный вызов. 19.40 Полное чудо.

НОВАБЕР 25, суббота ОРТ

08.00 НОВОСТИ. 08.20 Программа "100%". 08.45 "Алиф", т/с.

16.05 "КОАП". 16.30 Дисней-клуб: "101 далматинец".

НОВАБЕР 26, воскресенье ОРТ

07.45 Слово пастыря. Митрополит Кирилл. 08.00 НОВОСТИ.

15.00 НОВОСТИ. 15.10 "Баффи", комедия. 16.00 Умницы и умники.

РТР

07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ. 07.30 Доброе утро, Россия!

РТР

07.50, 09.50 Городские новости. 08.30 Бюро вопросов, бюро ответов.

РТР

07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ. 07.30—09.40 Доброе утро, Россия!

РТР

07.50, 09.50 Городские новости. 08.30 Бюро вопросов, бюро ответов.

РТР

07.00, 08.00, 09.00, 10.00 ВЕСТИ. 07.30—09.40 Доброе утро, Россия!

РТР

09.30 "Тысяча и один день". 10.20 Дежурная часть.

РТР

08.30 Диалоги о рыбалке. 09.00 Фильм-сказка "Синдбад".

РТР

08.30 "Детский дуэт", история кота со всеми вытекающими последствиями, м/ф.

ТВ

17.25 "Друзья-11", комедийный т/с. 18.00 ВЕСТИ.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

19.25 "Люди XX века". Воспоминания об Анатолии Емельянове.

ТВ

17.40 "Тес-Хем, Самагалдай XX чылда", т/ф.

ТВ

17.15 Два роая. 18.15 Сам себе режиссер.

ТВ

23.40 "Профиль убийцы", т/с. 01.40 Дежурная часть.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

19.25 "Люди XX века". Воспоминания об Анатолии Емельянове.

ТВ

17.40 "Тес-Хем, Самагалдай XX чылда", т/ф.

ТВ

17.15 Два роая. 18.15 Сам себе режиссер.

ТВ

23.40 "Профиль убийцы", т/с. 01.40 Дежурная часть.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

19.25 "Люди XX века". Воспоминания об Анатолии Емельянове.

ТВ

17.40 "Тес-Хем, Самагалдай XX чылда", т/ф.

ТВ

17.15 Два роая. 18.15 Сам себе режиссер.

ТВ

23.40 "Профиль убийцы", т/с. 01.40 Дежурная часть.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

19.25 "Люди XX века". Воспоминания об Анатолии Емельянове.

ТВ

17.40 "Тес-Хем, Самагалдай XX чылда", т/ф.

ТВ

17.15 Два роая. 18.15 Сам себе режиссер.

ТВ

23.40 "Профиль убийцы", т/с. 01.40 Дежурная часть.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

19.25 "Люди XX века". Воспоминания об Анатолии Емельянове.

ТВ

17.40 "Тес-Хем, Самагалдай XX чылда", т/ф.

ТВ

17.15 Два роая. 18.15 Сам себе режиссер.

ТВ

23.40 "Профиль убийцы", т/с. 01.40 Дежурная часть.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

18.30 МЕДЭЭЛЕР. 18.40 Реальное время.

ТВ

19.25 "Люди XX века". Воспоминания об Анатолии Емельянове.

ТВ

17.40 "Тес-Хем, Самагалдай XX чылда", т/ф.

ТВ

17.15 Два роая. 18.15 Сам себе режиссер.

ШЫН КЫЗЫЛ ХОАРАЙ, Красноармейская, 100, Индекс 667000. РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Чинисмаа Монгуш, Кустугур Саг, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек. РЕДАКЦИОННЫҢ ТЕЛЕФОНАРЫ: Кол редактор — 3-43-34, кол редакторунуң оракачкызы — 3-33-91, секретариат — 3-34-98. Солун келбени барганда, даразында телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92. КИЛИСТЕР: Нинтилд-политиктиг килдес — 3-39-15; Компьютер оролу — 3-36-82; Бухгалтерия — 3-41-16; Солунуң "Шын" солун редакциязынын компьютер тоунун орон болгаш мыскааган. Неделде уш катап унер. Хемчөлү 2 парламал ама. Тираж 3910. Чагыг 125. АГАР САНЫБЫС: № 070381040000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", ИНН—1701008465; корп еч 3010181060000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязынын Парлалга болгаш массалыг информация чектестерини талазы-биле хоойлукудулазынын чорудулазына контрол болгаш буржуатенин Тыла девискор эрелениге буржуатенин. Буржуатенин дугарчы — Т-00007. ТР-нин парламал болгаш информация куркомтединин типографиязына парлам. (Кызыл, Шеткинни-Кривченко, 1). График суугаар ат салган шагы 23 шаг. Солунда парламаттыг материалдарнын авторларынын болгалары редакциянын туружу-биле дуушсей барып болур. Айыттыг саннары болгаш орада фактылары, дындагылары дош авторлар боттары харылаар.